

Turchenko F. G. Mykola Mikhnovsky VS Mykhaylo Hrushevsky and Volodymyr Vynnychenko (age of the Central Rada: March 1917 – January 1918)

The article is devoted to a comparative analysis of the views of the public-political status of Ukraine by M. Mikhnovsky, on the one hand, and by M. Hrushevsky and V. Vynnychenko on the other. Heated debate between prominent spokesmen of independent and autonomist-federalist courses in Ukrainian politics is filed on the background of the most important events of the Ukrainian revolution.

Keywords: M. Mikhnovsky, M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, autonomy, federation, independence, revolution.

УДК 94(477)091

Л. М. Жванко

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ДОБА ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (квітень – грудень 1918 р.)

У статті, на підставі використання широкої джерельної бази, проаналізовано основні напрямки допомоги дітям-сиротам за доби правління Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). Авторка виокремила основні проблеми, з якими зіткнулася центральна та місцева влада, самоврядування у царині опікування неповнолітніх, прорахунки при їх подоланні, окремі успішні акції.

Ключові слова: Українська Держава, МНЗтаДО, департамент державної опіки, діти-сироти, соціальна опіка.

Українська Держава Павла Скоропадського, яка постала в останній рік Великої війни, продемонструвала державницький підхід до вирішення комплексу соціальних проблем, породжених, по-перше, самим фактом тривалого збройного конфлікту, по-друге, успадкованих від її попередниць – Української Центральної Ради та Російської імперії. Однією із важливих, яка показала практична діяльність урядових структур Гетьманату, стало вирішення проблеми соціального захисту дітей-сиріт. Справа в тому, що на весну 1918 р. тільки за офіційними даними в Україні потребували опіки близько 100 тис. дітей. Найчисельнішу групу склали діти загиблих вояків, військовополонених та біженців, тобто неповнолітні, чие сирітство стало безпосереднім наслідком світової війни.

На початку III-го тисячоліття в Україні все ще не подолано неприпустиме для демократичної країни явище – безпритульні діти – «діти вулиці», як їх називають засоби масової інформації. Щойно народжені немовлята, залишені батьками напризволяще, як ніколи потребують державного захисту. Тому звернення до історичного досвіду є актуальним і своєчасним.

На жаль, на сьогодні соціальна політика урядів Гетьманату, як і владних структур Центральної Ради та Директорії, висвітлена фрагментарно, головним чином у працях профспілкової тематики. На цьому, наголосив В. Капелюшний, автор узагальнюючого історіографічного нариса, присвяченого проблемам українського державотворення в 1917-1921 рр. Вчений, опрацювавши 1611 наукових праць, з яких понад 200 – докторські та кандидатські дисертації, визнав, що проблеми охорони здоров'я, соціального захисту населення, житлової політики взагалі недосліджені або малодосліджені [1, с. 292].

У 2007 р. світ побачила монографія авторки «Соціальні виміри Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)» [2], у якій частково висвітлені проблеми соціального захисту дітей-сиріт. Тому запропонована публікація – радше спроба привернути увагу до цікавого напрямку історичних досліджень, необхідності вивчення її на регіональному рівні, у порівняльному зрізі доби Української революції в цілому – від УЦР і Української Держави до окремих соціальних потуг Директорії.

Відтак, метою запропонованої статті є аналіз політики урядових структур Української Держави у царині соціального захисту дітей-сиріт, прямих жертв Першої світової війни.

Перш за все слід зазначити, що за доби Російської імперії не було єдиної системи органів та установ соціального захисту. Зокрема, значна кількість соціально незахищених неповнолітніх утримувалася у закладах, які перебували, головним чином, у віданні благодійних організацій, заснованих членами імператорської родини, як-то: «Відомства імператриці Марії». Частина дітей у притулках утримувалася на кошти приватної благодійності і проживала у родинях громадян, які від місцевих самоврядувань та пожертвувань отримували гроші, одяг, харчи та іншу матеріальну допомогу на їх утримання [3, арк. 4]. Олексіївський комітет фінансував утримання притулків для дітей вояків та військовополонених. На Волині та Харківщині діяли відділення заснованого в Москві у 1913 р. Всеросійського кураторства охорони материнства і дитинства. Дітям-сиротам із сільської місцевості через місцеві самоврядування надавав допомогу Романівський комітет, який розпочав свою роботу у Петрограді з 29 червня 1916 р.. І хоча його засновником виступило МВС Російської імперії, основна частка фінансування надходила від громадських пожертв та різних зборів. Руйнівні наслідки Першої світової війни, революційні потрясіння 1917 р. призвели до розриву зв'язків місцевих представництв установ соціального захисту з їхніми центрами в Москві та Петрограді. В результаті вони опинилися у вкрай скрутному фінансовому становищі. Прагнучи поліпшити його, уряд УНР у січні 1918 р. утворив структурний підрозділ МВС – департамент державного опікування (далі – ДДО), проте реально вплинути на стан закладів соціального захисту населення він був неспроможний.

За доби Гетьманату у стислі строки було створено центральну вертикаль органів, які займалися організацією соціального захисту дітей-сиріт. 3 травня 1918 р. уперше на постімперських теренах у складі Кабінету Міністрів Української Держави було утворено Міністерство народного здоров'я та державного опікування (далі – МНЗтаДО), яке упродовж всього правління П. Скоропадського очолював Всеволод Любинський. 25 травня 1918 р. ДДО (директор – Юрій Вітте) згідно з наказом Гетьмана перейшов у підпорядкування МНЗтаДО. У структурі департаменту було створено спеціальний відділ опіки дітей (начальник – Володимир Герасимович). Реально оцінюючи всю серйозність ситуації у сфері соціального захисту населення, МНЗтаДО визначило вирішення його проблем одним із пріоритетних напрямків своєї діяльності. Відповідні завдання покладалися на Департамент державного опікування Міністерства. Зокрема його відділ опікування дітей за підтримки широкої ініціативи органів місцевого самоврядування та приватних благодійників мав забезпечити «всестороннє регулювання освіти і життя дитини, залишеної без повного опікування» [4, арк. 155].

Принципові засади системи соціального захисту населення знайшли переконливе обґрунтування у статті директора ДДО МНЗтаДО Ю. Вітте «Про справу державного опікування», опублікованій 19 травня 1918 р. у «Робітничій газеті». Автор на всю Україну оголосив: «Серед многовірних завдань, що належать до розв'язку при будівництві Української Держави, одне з головних місць має зайняти питання про організацію державної опіки осіб, потребуючих на догляд держави, і це тим більше, що держава залучила до своєї програми турботу про добробут працюючих верств». Аналізуючи систему опікування колишньої Російської імперії, Ю. Вітте визнав неприйнятними для Гетьманату принципи її соціального захисту. «Росія, – писав він, – знала до останнього часу тільки опікування випадкове, факультативне, що здійснювалося головним чином за поміччю різних організацій, не пов'язаних із собою» [5].

Головні положення статті Ю. Вітте набули подальшого розвитку у програмних документах МНЗтаДО – проекті статуту та «Положення МНЗтаДО щодо організації опікування дітей Української держави». Відповідно до статей «Положення» в «основу діяльності Міністерства Народного здоров'я й Опікування щодо опіки дітей передбачалося покласти право кожної дитини на громадську допомогу, а отже, й обов'язок відповідних органів здійснювати допомогу» «Положення» започаткувало перехід від «факультативної системи опікування», яка існувала головним чином за ініціативи та фінансової підтримки приватної благодійності, до нової системи соціального захисту дітей, де головна роль надавалась державі. Виразником її політики мав стати департамент державного опікування МНЗтаДО, причому основним його завданням повинно було стати створення кожній дитині належних умов життя та навчання за широкого залучення до цієї справи органів місцевого самоврядування та приватної ініціативи. Фінансування соціального захисту дітей планувалося здійснювати з державної скарбниці та місцевих бюджетів [6, арк. 34-35].

Ефективність нової системи опікування дітей, на думку авторів «Положення», залежала від втілення трьох чинників. Перш за все малася на меті розробка дієвої законодавчої бази, яка б регулювала різні аспекти охорони дитинства та материнства (серед інших – соціальний захист покинутих дітей; дітей, переданих на виховання у сім'ї; подолання дитячої смертності; ліквідація підліткової злочинності; юридичне оформлення прав позашлюбних дітей, дітей із фізичними та розумовими вадами; надання медичної допомоги хронічно хворим дітям та ін.). Друга умова полягала у розширенні мережі різноманітних закладів дитячої опіки. І, нарешті, – в підготовці необхідної кількості висококваліфікованих фахівців, покликаних втілити в життя основи державної політики у сфері соціального захисту дітей [7, арк. 35].

«Положення» опинилося у центрі уваги учасників наради з питань державної опіки, яка була скликана за ініціативи ДДО МНЗтаДО у Києві 15 - 17 липня 1918 р.. На неї прибули представники земських та міських самоврядувань – голова Чернігівської лікарсько-санітарної ради і губернського комітету допомоги інвалідам війни М. Хворостанський, голова Харківського міського самоврядування М. Попов, завідувачка відділу громадської опіки покинутих дітей Харківського губернського земства Г. Салтикова, член Харківської губернської управи О. Фронцкевич, завідувач будівельно-технічною частиною Кам'янець-Подільського міського самоврядування інженер-технолог Є. Папенгут, член Київської міської управи А. Ковалева, гласний міської думи Полтави доктор О. Несвіцький, представник Полтавського губернського земства лікар А. Генс та інші [8, арк. 115].

Учасники наради розглянули проект місцевих органів опікування, проект Головної ради у справах державного опікування та умови організації курсів для підготовки фахівців опікування, визнання міських та земських самоврядувань тимчасовими виконавцями державної політики у сфері соціального захисту, обговорили широке коло питань соціального захисту населення, зокрема, умови існування «комув'ічів» та ін. Важливим наслідком наради стало прийняття «Програми діяльності Департаменту Державного Опікування» – основного документа, який уповні розкривав не лише принципи, а й механізми реалізації соціального захисту населення.

Програма складалася з п'яти глав. Перша глава визначала структуру органів і закладів опікування та їх компетенцію у центрі та на місцях, умови їх фінансування. Зміст наступних глав виходив з їх назв – «Опікування дітей», «Опіка про незаможних дорослих», «Приватна благодійність» та «Опікування, пов'язане з війною». Остання мала два підрозділи – «Опікування військо-воскалічених» та «Опікування інших категорій, що постраждали від воєнних дій». Програмою передбачалося розробити плани соціального захисту кожної категорії знедоленого населення, перевести установи опіки колишніх благодійних відомств Російської імперії під патронат місцевих самоврядувань, розробити заходи боротьби із жебрацтвом, забезпечити підготовку фахівців з опіки дітей, пристарілих, організаторів соціальної допомоги незаможним, умови об'єднання приватних спілок, взаємодію державної опіки та приватної благодійності, розподіл повноважень опіки інвалідів війни, реорганізацію Краєвого комітету з виробництва протезів, встановити

зв'язок з організаціями, які надавали допомогу біженцям, та ін. [9, арк. 164 – 166]. Планувалося створити губернські, повітові, волосні, сільські ради опіки та попечительства, забезпечити ліквідацію справ колишніх благодійних комітетів, об'єднати приватну благодійність і всі установи опіки та нагляд за їх діяльністю з боку Міністерства народного здоров'я та державного опікування. 17 липня 1918 р. Ю. Вітте, закриваючи нараду, наголосив на тому, що прийняття програми діяльності департаменту державного опікування «дасть більший поштовх на шляху створення правильної соціальної допомоги населенню» [10, арк. 112].

До створення спеціальної системи соціальних органів на місцях відповідні функції покладалися на земські та міські управи, їх лікарські чи медичні відділи. Наприклад, на Харківщині при губернській земській управі був утворений комітет громадської опіки. Керувала його роботою Ганна Миколаївна Салтикова, активний діяч губернського самоврядування. До складу виконавчого бюро Комітету входили представники губернської земської та міської управ, медичних товариств Харкова, санітарні лікарі, фахівці опікувальних установ: О. Фронцкевич (голова), В. Машицький, М. Магнус, М. Рабінович, Н. Попов, І. Зубашев, Є. Федотова, В. Фавр, Н. Василенко-Іваницький, О. Гурський, В. Крумбіллер, А. Качоровський, Є. Десятова, Д. Конєв, Г. Линтвареву, А. Прокопенко та П. Яншину [11, арк. 155]. Це були добре відомі серед широкого загалу фахівці, здатні професійно вирішувати проблеми соціального захисту. У полі їхньої уваги опинилися перш за все проблеми соціального захисту дітей. Наприклад, тільки в одному Вовчанському повіті Харківської губернії 11 із 13-ти притулків були відкриті протягом 1914 - 1917 рр.. Заклади призначалися для прийому 432 дітей, чії батьки загинули на фронтах чи потрапили до полону. Загалом на серпень 1918 р. у притулках Харківської губернії 53 % дітей належали саме до цієї категорії. У Житомирі на той час у п'яти притулках «проживало 1200 сиріт та напівсиріт призваних на війну» [12, арк. 11].

Соціальна та економічна нестабільність 1914-1917 рр. призвели до зростання дитячої безпритульності та такого явища, як підкинуті діти. Батьки (частіше то була одна мати), не маючи засобів для існування, залишали своїх немовлят під дверима притулків. Серед губерній, де існувала опіка таких дітей, слід назвати лише Чернігівську, Херсонську та Харківську. Аналіз документів засвідчує, що кількість підкинутих дітей постійно зростала. Наприклад, Харківське губернське земство прийняло під опіку у 1913 р. – 900, у 1914 р. – 981, у 1915 р. – 1117, у 1916 р. – 1386, у 1917 р. – 1460 дітей. На 1 січня 1918 р. їх було вже 2377 [13, арк. 321].

Тому відділ опіки дітей уже в травні 1918 р. розробив досить ґрунтовну програму заходів, покликаних забезпечити охорону дитинства і материнства. Нею передбачалось утворити мережу закладів опіки (притулки для покинутих дітей, сиріт, «хліборобські притулки» та колонії для дітей сільської місцевості, дитячі садки, санаторії та ін.), відкрити установи з охорони материнства (пологові притулки, притулки для матерів з дітьми, вагітних, різнотипні школи матерів, бюро праці матерів, каси взаємодопомоги матерям та страхування материнства). Планувалося забезпечити підготовку фахівців з боротьби із дитячою смертністю, з охорони материнства і дитинства, відкрити спеціальні курси для лікарів, фельдшерів, акушерок та інших медичних кадрів [14, с. 150].

У першу чергу було необхідно забезпечити функціонування вже діючих закладів опіки дітей, створених ще за царизму «Відомством імператриці Марії», Романівським та Олексіївським головними комітетами тощо. Усвідомлюючи актуальність цього завдання, протягом червня 1918 р. фахівці відділу опікування дітей ДДО розробили механізм передачі притулків у відання земських та міських управ. Відділ, у першу чергу, повинен був направити до місцевих самоврядувань запити про можливість останніх взяти під свою опіку певний дитячий притулок благодійних організацій колишньої царської Росії. В разі позитивної відповіді вони могли отримати державну фінансову допомогу від Міністерства фінансів за посередництва МНЗтаДО [15, арк. 11].

Відтак протягом липня-вересня 1918 р. у відання органів місцевого самоврядування було передано 20 притулків лише колишнього «Відомства імператриці Марії». Зокрема, їх взяли на своє утримання міські управи Полтави, Катеринослава, Чернігова та інших міст. Наприклад, 4 липня 1918 р. Ю. Вітте надіслав одеському міському отаману В. Мустафіну листа, у відповідності до якого йому пропонувалося «...приступити до переговорів з Одеським міським самоврядуванням з питання щодо передачі йому міських дитячих захистків «Відомства імператриці Марії» [16, арк. 11]. І вже 9 липня 1918 р. віце-директор ДДО О. Гліко надіслав до Міністерства фінансів кошторис, на підставі якого передбачалося асигнувати Одеській міській управі 120 тис. крб. на утримання п'яти дитячих притулків «бувшого Маріїнського відомства», в яких проживало 375 дітей [17, арк. 15]. У повітах дитячі заклади «Відомства імператриці Марії» переходили, як правило, під опіку земських управ. Так, на Харківщині управи Ізюмського та Лебединського повітів взяли на себе опіку притулків, де проживали відповідно 50 хлопчиків та 42 дівчинки [18, арк. 281, 294]. Крім того, Харківська губернська земська управа ухвалила взяти на утримання дитячі заклади Білгородського, Корочанського, Новооскольського, Гайворонського, Суджацького повітів Курщини та Валуйського Вороніжчини. З цією метою 14 вересня 1918 р. туди були відряджені Ф. Смолярко та П. Семенов – службовці Харківської губернської земської управи [19, арк. 146, 147.].

Частину притулків «Відомства імператриці Марії» взяли під свою опіку громадські спілки. Наприклад, Київське міське кураторство дитячих притулків опікувало три колишні притулки «Відомства імператриці Марії», Кобеляцьке благодійне товариство Полтавської губернії, Ліга польських жінок (м. Житомир), Брацлавське попечительство дитячих захистків Київської губернії відповідно по одному такому закладу. Притулки Олексіївського головного комітету, який надавав допомогу дітям загиблих вояків, взяв під своє піклування відділ опікування дітей ДДО. Протягом літа 1918 р. його фахівці розробили законопроект про організацію комітету на нових засадах. Окрім того, на підставі запитів до земських управ Волинської, Харківської, Київської, Херсонської та Катеринославської губерній вони склали кошторис асигнувань на суму

516 тис. крб. для потреб дітей-сиріт, які перебували на утриманні в закладах Олексіївського головного комітету.

Соціальний захист дітей за доби Гетьманату здійснювали також заклади опікування, засновані місцевими товариствами та органами самоврядування. Так, 12 спілок Києва, серед них – «Спілка денних притулків для дітей робітників», «Благодійні установи ім. М. П. та С. І. Діхтерьових», «Київська Руська Спілка лікування дітей» – утримували 58 притулків, де проживали 2872 дитини. У Харкові, у свою чергу, діяло 15 благодійних товариств, серед яких слід назвати «Харківське товариство захисту дітей від жорстокого поводження», «Харківське товариство опіки напівсиріт війни», «Харківське товариство опіки малолітніх безпритульних сиріт» [20, арк. 31].

На кінець червня 1918 р. у Катеринославі під наглядом Товариства опіки дітей перебували притулок для дівчаток на 100 осіб, літня колонія для відпочинку 400 школярів в селі Панькова, сільськогосподарська школа для 40 дітей у с. П'ятихатки Верхньодніпровського повіту [21, арк. 10]. Муніципальна влада опікувала один сирітський притулок, ясла для підкинутих дітей та сиріт [22, арк. 4]. В Одесі у віданні міської управи перебували п'ять притулків для дітей-сиріт, а міське «Товариство сприяння фізичному вихованню дітей» опікувалося сирітським притулком та притулком для безпритульних [23, арк. 50].

На Херсонщині [24, арк. 9] та Харківщині [25, арк. 3] функціонували «виправні притулки для малолітніх злочинців». У притулках, розміщених у сільській місцевості, як правило, проживали разом діти-сироти, діти військовополонених та діти малозабезпеченого сільського населення. Наприклад, у Старобільському, Лебединському, Охтирському, Ізюмському, Зміївському, Куп'янському та Вовчанському повітах Харківської губернії було 28 таких закладів. У них, за неповними даними, протягом липня-вересня 1918 р. проживав 861 вихованець, з яких 536 – сироти і напівсироти загиблих вояків та 325 – діти «місцевих бідняків» [26, арк. 236-238, 281, 294, 298]. Частина дітей-сиріт утримувалася у «хліборобських притулках», де вони навчалися працювати у сільському господарстві. Так, на початку жовтня 1918 р. у селі Асеївка Зміївського повіту Харківської губернії на кошти Міністерства земельних справ та за особистого клопотання міністра земельних справ В. Колокольцева була відкрита сільськогосподарська школа для 60 вихованців губерньського земства. Школа мала два підготовчі класи для учнів 13-річного віку та гуртожиток [27, арк. 65]. Опікою дітей займалися також і волосні управи. Так, в Єлисаветградському повіті Катеринославської губернії 5 волосних управ – Панчівська, Михайлівська, Возсіяндська, Витязинська та Татаровська – утримували по одному сирітському притулку.

Проблема фінансування закладів опіки дітей була чи не найважливішою для їх існування. Вона ж була і найскладнішою. Так, у першій половині травня 1918 р. фахівці ДДО розробили перший кошторис витрат на опіку дітей, який, по суті, був кошторисом-прогнозом. Його статті мали забезпечити нормальні умови життя та навчання неповнолітніх у закладах опіки. Сума кошторису склала 36,5 млн крб. щорічних асигнувань [28, арк. 26]. Проте сподіватися на ці кошти було марно. Тому в департаменті розробили інший варіант кошторису витрат на опікування дітей протягом 1918 р., який склав майже 7,2 млн крб. [29]. Розробляючи його, фахівці відділу опікування дітей ДДО «...керувалися в роботі і станом фінансів Держави, а не тільки своїми потребами» [30, арк. 50 зв.].

Отже, на кожен захід, пов'язаний з опікою дітей, планувалося виділяти з Державної скарбниці одну третину від необхідної суми; обмежувалися до мінімуму влаштування нових установ опіки; перевірялись усі прохання місцевих самоврядувань та громадських спілок на предмет достовірності витрат на соціальний захист дітей [31, арк. 1 зв.]. Основну частину кошторисних витрат передбачалося провести через притулки колишніх благодійних комітетів та відомств Російської імперії. Зрештою, остаточна сума, запланована на опіку дітей-сиріт у проекті кошторису МНЗтаДО, поданому В. Любинським на розгляд до Ради Міністрів Української Держави, склала майже 6,4 млн крб. [32, арк. 62].

Досить складним було і питання забезпечення дитячих притулків вихователями та обслуговуючим персоналом належної кваліфікації. Низькою продовжувала залишатися середньомісячна заробітна плата, яка для завідувача дитячим закладом складала в середньому 220 крб., для фельдшера – 80 крб., для вчителів та майстрів – від 75 крб. Обслуговуючий персонал притулків – пралі, кухарки, доглядальниці, сторожа – взагалі отримували по 30 крб.. В окремих випадках оклади були вищими за рахунок доплат з місцевих бюджетів, що зумовлювалося зацікавленістю самоврядувань у тому, щоб запобігти закриттю мережі дитячих притулків. Як показує аналіз архівних документів, більшість обслуговуючого персоналу розпочала свою діяльність ще з дореволюційного часу. Незважаючи на зміну політичної ситуації в країні, економічну нестабільність, мізерні зарплати, ці люди робили все можливе, щоб діти в притулках мали належний догляд.

З метою додаткової підтримки найбільш нужденних закладів соціального захисту дітей В. Любинський 29 травня 1918 р. надіслав губерньським старостам Д. Андро (Волинь), І. Чернікову (Катеринославщина), І. Чарторижському (Київщина), С. Кисельову (Поділля), С. Іваненку (Полтавщина), П. Залеському (Харківщина), С. Піщевичу (Херсонщина), М. Савицькому (Чернігівщина) обіжчик з вимогою організувати складання списків установ опіки, які потребували першочергової підтримки [33, арк. 61]. За два місяці фахівці ДДО на підставі отриманих з місць матеріалів подали на розгляд Бюджетної комісії Міністерства фінансів новий законопроект, який передбачав виділити на потреби закладів опіки 488 860 крб. 70 копійок [34, арк. 20 зв.]. 23 липня 1918 р. члени Бюджетної комісії зменшили суму до 480 тис. крб. 17 вересня 1918 р. цей законопроект підписав П. Скоропадський [35]. Ще одне асигнування на потреби закладів дитячої опіки у сумі 390 240 крб. гетьман підписав 13 листопада 1918 р. [36, арк. 72].

Виділених коштів було недостатньо, щоб задовольнити всі потреби закладів опіки. Тому в окремих випадках МНЗтаДО надавало адресну допомогу конкретним притулкам. Так, 30 серпня 1918 р. Товариство

приморських санаторіїв Харківської губернії отримало 6 тис. крб. на утримання 49 хворих дітей з неможливих сімей [37, арк. 21]. 28 листопада 1918 р. ДДО з власних коштів виділив 10 тис. крб. на прохання головного лікаря Холмщини, Підляшшя та Полісся Є. Копистянського для забезпечення дитячого притулку в місті Бересті [38, арк. 19].

Місцеві самоврядування, які мали у своєму підпорядкуванні заклади опіки неповнолітніх, відшукували додаткові джерела їх фінансування. Як свідчить аналіз архівних документів, витрати на опікування дітей мали декілька складових: кошти з бюджетів земських та міських управ, надані різними громадськими спілками, а також через благодійні збори. Причому обсяг коштів, зібраних за допомогою суспільної ініціативи, був здебільшого вищим, аніж наданий місцевими самоврядуваннями. В цьому переконує кошторисний розклад прибутків Куп'янського повітового кураторства Харківської губернії. Від загальної суми у 19 086 крб. 28 коп. витрат на дитячий притулок лише 17,4 % коштів змогли виділити місцеві самоврядування – повітове земство, міська дума та волосне зібрання. Решта 82,6 %, тобто 15 761 крб. 28 коп., були отримані від пожертвувань повітових товариств, спілок, проведених зборів, лотерей та ін. У Вінниці витрати повітового земства та міської управи на міський дитячий притулок склали близько 44 % (2,5 тис. крб.), у той час як збори від пожертв – 56 % (3220 крб.) [39, арк. 59].

Організацією різних благодійних акцій на користь дитячих притулків займалися і окремі спілки та заклади. Так, на Волині кураторство дитячих притулків Житомира практикувало так звані «кухликові збори», під час яких пожертви збирались у спеціальний посуд [40] та «Дні синьої квітки» – збори пожертв на адресу сиріт, які, як правило, проводилися під час релігійних свят та міських гулянь [41]. На Поділлі деякі гімназії займалися збиранням коштів для притулків, у яких проживали діти українських військовополонених. Наприклад, 17 серпня 1918 р. директор чоловічої гімназії в місті Балта перерахував Комітету по наданню допомоги пораненим та сім'ям солдатів запасу і офіцерів Київського навчального округу на потреби притулків для дітей військовополонених 49 крб. 30 коп. [42, арк. 1].

До позитивного досвіду у справі вирішення проблем фінансування дитячих притулків слід віднести і започатковану в 1918 р. рядом волосних управ Херсонщини практику цільової грошової підтримки сирітських притулків. Зокрема, Михайлівська, Панчівська, Витязинська, Возсіяндська та Татаровська волості виділили на опіку сирітських притулків близько 5 тис. крб. [43, арк. 56, 87, 181, 425, 483]. Аналіз архівних документів засвідчує, що урядові структури, місцеві самоврядування та громадськість, незважаючи на скрутні умови життя, віднаходили кошти на підтримку дитячої опіки. Проте їх катастрофічно не вистачало. Саме до такого висновку дійшли уповноважені відділу опікування дітей ДДО, які в серпні - грудні 1918 р. оглянули заклади опіки дітей Волинської, Чернігівської, Київської, Полтавської, Харківської губерній та міста Києва. На 1 вересня 1918 р. вони відвідали 98 притулків. Станом на 1 січня 1919 р. інспектори оглянули 130 установ: 91 – у Києві, 21 – у Харківській, по 14 – у Полтавській та Чернігівській губерніях [44, арк. 11].

Майже всі вони терпіли матеріальні нестатки, мали погані умови життя та харчування, дефіцит придатних для життя дітей приміщень і т. д. Так, наприклад, інспектор М. Рабінович, оглядаючи два дитячі притулки Харківського губернского земства, констатував антисанітарію, відсутність належного догляду за дітьми та кваліфікованої медичної допомоги, постійне недоїдання малечі та ін. [45, арк. 341]. У трьох притулках Києва діти хворіли на дизентерію, голодували [46, арк. 90 - 91]. В такому самому становищі перебували заклади опіки Житомира, Одеси, Катеринослава.

Головним завданням адміністрації усіх типів притулків було забезпечення їх вихованців продуктами харчування. За умов високих цін на продукти щоденні раціони харчування дітей були зведені до мінімуму. Наприклад, у липні 1918 р. Катеринославська губерньська земська управа затвердила витрати на утримання 100 дівчаток притулку міського товариства опіки дітей, які давали можливість щоденно видавати кожній вихованці 375 г хліба, 18 г картоплі, 67 г крупи, 18 г цукру, 4 г макаронних виробів. В одному з притулків Житомира дітям щоденно видавали 400 г хліба, 20 г цукру. За місяць у так звані «м'ясні дні» на харчування 32 дітей витрачалося 4,8 кг м'яса та стільки ж сала [47, 14]. На Харківщині три повітові управи – Ізюмська, Вовчанська та Куп'янська – на харчування однієї дитини в притулках витрачали в середньому за місяць, відповідно, 67, 40 та 50 крб. [48, арк. 236, 237, 238]. В умовах, коли один фунт хліба та цукру коштував близько 2 крб., один фунт масла – 12 крб., 1 десяток яєць – 60 крб., то були дійсно мізерні асигнування.

Лише деяким земствам та спілкам вдалося нормалізувати життя притулків. Так, влітку 1918 р. завдяки підтримці Прилуцького повітового земства та міської управи містечка Прилуки Полтавської губернії 30 хлопчиків та 34 дівчинки, які проживали у місцевому дитячому притулку, могли більш-менш безбідно існувати. Цьому сприяло і те, що старші діти, отримавши в притулку ремісничий навик, заробляли гроші на прожиток [49].

Кошти, які надходили від органів влади, місцевих самоврядувань та збиралися як пожертви від громадян, витрачалися на організацію соціального захисту одночасно декількох категорій дітей. Незважаючи на фінансову скруту, зусиллями МНЗтаДО та органів місцевого самоврядування вдалося відкрити ряд нових закладів опіки дітей вояків. Протягом травня-червня 1918 р. завдяки зусиллям громадськості у Хоролі Полтавської губернії [50] та Житомирі [51] почали функціонувати два дитячі садки. У другій половині вересня 1918 р. у селі Всесвятське Маріупільського повіту Катеринославської губернії повітове земство відкрило притулок на 30 дітей для вояцьких сиріт [52]. Але оптимізувати мережу притулків із тим, щоб вона відповідала реальним потребам у цих закладах, за гетьманування П. Скоропадського не вдалося.

Нерозв'язаною до кінця в Українській Державі залишилася проблема забезпечення належних умов життя дітей біженців, які проживали у столичних притулках колишнього Тетянинського комітету, а за доби УЦР переданих у відання Українського товариства допомоги жертвам війни (УТДЖВ) [53, с. 121]. На січень

1918 р. у його підпорядкування перейшов 21 заклад Києва (1543 дитини) – притулки, їдальні, майстерні «...і інші інституції, допомагаючи дітям сиротам, біженців і воїнів...» [54, арк. 4-4 зв.]. Для повноцінного функціонування притулків важливо було належним чином їх фінансувати, що, як покаже практика, було досить складним питанням.

14 травня 1918 р. біженецький департамент МВС, роботою якого керував Юрій Старицький, син видатного українського драматурга і громадського діяча Михайла Старицького, уперше на утримання цих закладів виділив 25 тис. крб. [55, арк. 8 зв.]. У червні 1918 р. проблема фінансування комітету розглядалася на засіданні Ради Міністрів Української Держави. У результаті обговорення доповіді міністра внутрішніх справ Ф. Лизогуба було ухвалено постанову про виділення з Державної скарбниці 216 363 крб. для Українського Комітету допомоги жертвам війни на покриття витрат за першу чверть 1918 р. [56, арк. 4–4зв.]. І вже найближчим часом відповідний закон підписав гетьман П. Скоропадський [57, арк. 5.]. Проте в умовах інфляції грошей катастрофічно не вистачало. Тому у другій половині липня 1918 р. Л. Старицька-Черняхівська, одна з активних діячок товариства, сестра Ю. Старицького, виступила з заявою в газеті «Нова Рада», намагаючись привернути увагу громадськості та держави до жалюгідних умов існування дітей у притулках [58, с. 121]. За деякий час УТДЖВ, знявши з себе відповідальність, передало дитячі притулки у підпорядкування біженецького департаменту МВС [59, арк. 47]. 2 вересня 1918 р. Ю. Старицький доповів міністру фінансів А. Ржепецькому (в недалекому минулому – управляючий справами Київського губернського відділення Тетянинського комітету, а з 1917 р. – член Ради Київського Відділення Всеросійського Комітету для надання допомоги постраждалим від воєнних дій [60]) про можливість виділення Товариству 100 тис. крб. готівкою з фонду покращення становища біженців в околицях міста Рівного [61, арк. 5]. 7 вересня того ж року гроші надійшли на рахунок УТДЖВ [62, арк. 36].

На жаль, такий крок не вирішив ситуацію. 2 грудня 1918 р. Бюлетень Інформаційного бюро МНЗ та ДО був змушений констатувати: «На Степанівській вул. № 7 [Київ. – Л. Ж.] міститься притулок, котрий перейшов від Тетянівського Комітету до біженецького департаменту. Становище дітей у цьому притулку дуже скрутне: діти голодують і бігають по приватним помешканням за харчами. Санітарні умови неможливі. Бруд. Сміття. Білизна і постіль брудна, сінники без соломи; серед дітей чухачка, і хворі не відокремлені. Їжа недостатня: м'яса і молока дітям не дають, діти не обуті і з приводу цього не можуть ходити до школи [...]» [63, арк. 64].

7 грудня 1918 р. Ю. Старицький підписав наказ, згідно з яким уповноважений біженецького департаменту В. Старовойтенко-Блинов одержав 76363 крб. «на видатки по утриманню дитячих захоронків бувшого «Юга Росії» [64, арк. 64]. Усього з рахунків біженецького департаменту на утримання притулків для дітей надійшло 529 363 крб.. Слід зазначити, що кошти надходили як адресна допомога Товариству, і через окремих урядовців. Отже, можна констатувати, що опікування дітей біженців, які перебували у притулках, проходило дуже складно, часто коштів не вистачало навіть на елементарні речі. Та все ж таки держава робила певні кроки до покращення і цієї ситуації. А тому дітям лишалося чекати, доки їх разом із своїми батьками вивезуть до домівок.

На час приходу до влади П. Скоропадського у містах «...до дуже великих розмірів» зросло число безпритульних. Тому 24 вересня 1918 р. мирові судді малолітніх злочинців та представники громадських кураторств Києва, Харкова, Катеринослава та Одеси надіслали на адресу В. Любинського доповідну записку, в якій обґрунтовувалася необхідність боротьби «... з цим явищем, яке може перетворитися на соціальне зло» [65, арк. 43-44]. Автори доповідної записки пропонували утворити фахову міжвідомчу комісію, яка б розробила заходи подолання дитячої безпритульності, розробила проект спеціальних районних кураторств, «...які б відали виключно безпритульними дітьми та підготували для їх прийому необхідну кількість притулків» [66, арк. 44]. Зі свого боку мирові судді ініціювали створення мережі кураторств у справах безпритульних при мирових судах. До складу комісії під керівництвом представника ДДО передбачалося ввести мирових суддів та представників громадських організацій соціального захисту дітей. На жаль, дана доповідна записка, як і запланована на кінець вересня 1918 р. відділом опікування дітей МНЗтаДО урядова нарада з питань ліквідації дитячої безпритульності, не були реалізовані.

Виходячи з такої ситуації, головним чином, самоврядування та громадські спілки відшукували власні шляхи подолання дитячої безпритульності. Так, у кінці червня 1918 р. міська управа Харкова відкрила в різних районах міста 14 літніх майданчиків для дітей віком від 2 до 12 р. За ними було організовано нагляд лікарів та вихователів [67]. Аналогічний майданчик було утворено і в Катеринославі. Закріплені за ним вихователі переконували дітей полишити безпритульний спосіб життя і перейти до притулку [68, арк. 10]. Ряд губернських земських управ протягом літа – осені 1918 р. влаштували додаткові притулки для безпритульних дітей [69, арк. 3]. Проте вирішити проблему безпритульності в Українській Державі не вдалося. На перешкоді стала насамперед соціальна нестабільність в Україні, відсутність необхідних коштів та просто брак часу.

Опікування підкинутих дітей також проходило складно та неоднозначно. Особливої гостроти ця проблема, як довело результати анкети, розісланої до губернських земських управ відділом опікування дітей 27 серпня 1918 р., набула на Харківщині [70, арк. 12]. Так, на 1 січня 1918 р. у трьох притулках Харкова, у двох притулках слободи Алексеєвка та села Липці Харківського повіту, у притулках сіл Леонідівка та Тернова Вовчанського повіту на утриманні у сім'ях громадян перебувало 2377 дітей. За 11 місяців їхня кількість зросла на 1240, з них 622 хлопчики та 618 дівчаток. Від загальної кількості покинутих дітей тільки 105 були передані на виховання у сім'ї. Враховуючи щомісячне зростання кількості дітей цієї категорії, а разом із цим і обсягів організаційної роботи, при губернській земській управі був утворений відділ опіки

підкинутих дітей. Член губернської земської управи Г. Салтикова, яка очолила цей відділ, зуміла так спрямувати його роботу, що вже з другої половини літа 1918 р. намітились зрушення на краще.

Першочерговим завданням діяльності відділу стало зменшення рівня смертності дітей, особливо немовлят. Так, станом на 1 червня 1918 р., як наголошував член бюро Комітету громадської опіки губернської земської управи П. Марченко у своєму листі до Харківського губернського старости П. Залеського, рівень смертності покинутих дітей віком до одного року життя складав 64 %. Для порівняння зазначимо, що відсоток померлих дітей на 1914 р. склав 37,9 %, на 1915 – 54,9 %, на 1916 – 68,5 %, на 1917 – 73,5 % [71, арк. 321]. Серед причин такого злету смертності експерти відзначали: по-перше, зменшення кількості дітей, переданих на виховання у сім'ї; по-друге, відсутність належних санітарних умов у притулках та достатньої кількості годувальниць; по-третє, недоїдання матерів новонароджених, які перебували до закладів опіки уже нежиттєздатними; по-четверте, до 75 % дітей були вражені спадковим сифілісом. Нерідко смерть немовлят уже у притулках була наслідком недостатнього харчування годувальниць, які отримували по 100 г хліба на день [72, арк. 173].

Певна річ, відділ опіки покинутих дітей не міг поліпшити стан здоров'я вагітних жінок, щоб вони народжували здорових дітей, тому його діяльність була направлена на порятунок дітей вже під час перебування їх у закладах опіки. Слід зазначити, що на потреби притулків покинутих дітей Харківщини протягом 1918 р. було асигновано 1 млн 491 626 крб. З них 912 288 крб. (61 %) отримала Харківська губернська земська управа, 101 250 крб. (7 %) – міська дума Харкова, 442 955 крб. (30 %) – Харківське товариство опіки малолітніх сиріт та 35 131 крб. (2 %) – департамент землеробства Міністерства земельних справ Української Держави [73, арк. 22]. Остання сума була витрачена на організацію сільськогосподарської школи в Зміївському повіті для вихованців притулків покинутих дітей, які досягли 13-річного віку.

Перш за все Харківська губернська земська управа організувала закупівлю молока для притулків. І вже 23 травня 1918 р. на своєму засіданні вона ухвалила укласти угоду з громадянином А. Гінзбургом на постачання молока за ціною 15 крб. за одне відро. З 1 липня 1918 р. молоко, яке спочатку пройшло аналіз у лабораторії губернського земства, стало надходити до притулків [74, арк. 376]. Для забезпечення дітей молочними сумішами при одному з харківських притулків було відкрито молочну кухню, а при амбулаторії села Липці Харківського повіту – молочну кухню під назвою «Крапля молока» [75, арк. 7].

З 13 липня 1918 р. на підставі особистого клопотання голови губернського земства П. Добросельського до Харківської контори Державного хлібного бюро денна норма хліба, яку отримували годувальниці, а їх було близько 100 осіб, збільшувалася до двох фунтів [76, арк. 297]. Крім того, губернське земство підняло платню годувальницям, завдяки чому вдалося збільшити їх кількість. З метою поліпшення умов утримання дітей на початку літа 1918 р. відділ опіки дітей орендував один із будинків Харківського медичного товариства.

Медичний нагляд за здоров'ям вихованців у притулках для покинутих дітей Харкова здійснювали п'ять лікарів, з них два старші лікарі: А. Осинський та С. Федотова. До речі, остання, за дорученням губернської земської управи з 16 серпня 1918 р., займалася закупівлею книг та іграшок для міських притулків покинутих дітей [77, арк. 376]. У селі Липці Харківського повіту медичну допомогу та консультації обслуговуючому персоналу надавав лікар місцевої амбулаторії Шейнерман [78, арк. 7]. До лікування дітей у притулках залучався також і фельдшерський персонал. Наприклад, у Харкові таку роботу проводили 23 фельдшериці, у селі Липці Харківського повіту – один фельдшер, у селі Тернова Вовчанського повіту – три фельдшериці [79, арк. 219]. З літа 1918 р. губернське земство дещо змінило форму опікування покинутих дітей. Відтепер до притулків приймали з немовлятами і матерів, де їх харчували. Вони отримували також медичну та невелику фінансову допомогу. В такий спосіб вдалося вберегти від смерті не одного малюка. Проте відчутно знизити рівень смертності так і не вдалося.

Отже, соціальний захист дітей у притулках України, незважаючи на всі зусилля влади та самоврядувань і поодинокі позитивні результати, проходив дуже складно. Часто виділених коштів не вистачало навіть на задоволення мізерних потреб закладів опіки дітей.

У таких умовах перебувала і патронажна система опіки дітей. За доби Гетьманату вона набула поширення у Волинській, Катеринославській, Херсонській, Харківській та Київській губерніях. Місцева влада у цих регіонах надавала сім'ям, в яких виховувалися сироти, допомогу коштами, продуктами, одягом та взуттям [80, арк. 23]. Для регламентації співпраці опікунів та самоврядувань останні видали ряд спеціальних документів. До такого переліку належить «Інструкція для керівництва при виплатах селянам за утримання вихованців земства», розроблена в середині літа 1918 р. Харківською губернською земською управою. Окремі її статті визначали механізм оплати праці опікунів. При цьому були обумовлені напрямки витрат та категорії дітей – інваліди, немовлята, діти 2-8 років, учні та діти, які не відвідували школи. Гроші селяни отримували лише за спеціальними відрізними купонами, які видавали уповноважені губернського земства.

Утримання дітей у сім'ях, як показує аналіз архівних документів, було для держави економічно вигідним. Наприклад, губернська земська управа Херсонщини щомісячно виплачувала опікунам немовлят по 20 крб. на кожну дитину, на дітей віком від 1 до 8 р. – 18 крб., 8 - 12 р. – 24 крб. У середньому щомісяця витрати земства на одну дитину становили 20 крб. 67 коп. У той же час проживання дитини у притулку обходилося земству в середньому у 83 крб. 75 коп. на місяць. В окремих випадках ці суми були значно вищими. Так, в Одесі вартість перебування дитини у закладі опіки становила 74 - 90 крб., на Холмщині – 75-120 крб., на Поліссі – 90-114 крб. на місяць [81, арк. 4].

Слід зазначити, що оплата за сільський та міський патронаж була різною. Так, у Харківській губернії селяни за виховання дітей до одного року отримували 15 крб., старших одного року і школярів – 13 крб., які не відвідували школи – 11 крб. 50 коп. Міські жителі отримували щомісячно за немовлят 40 крб., старших

одного року – 25 крб. [82, арк. 219]. Але, незважаючи на відносно невисокі суми утримання дітей у родинах, земські управи в умовах постійного зростання цін не могли повністю забезпечити потреби опікунів.

У зв'язку з цим опікуни нерідко повертали дітей до повітових та губернських управ. Починаючи з вересня 1918 р. до ДДО МНЗтаДО почали надходити повідомлення про такі випадки на Херсонщині, Катеринославщині та Харківщині. Так, 17 вересня того ж року Комітет громадської опіки Харківської губернії у своєму зверненні до департаменту цитував надіслану до нього телеграму Білгородського повітового старости В. Кукіля-Яснопольського: «Втрачаємо будь-яку можливість утримати населення від суцільного повернення дітей у харківський притулок» [83, арк. 100]. Тому Комітет прохав виділити з Державної скарбниці кошти на допомогу опікунам. 7 жовтня 1918 р. до МНЗтаДО надійшов подібний лист від Херсонського губернського земства [84, 4 – 4 зв.]. Голова губернської земської управи Катеринославщини Лихачов прохав надіслати 17 тис. аршин тканини для забезпечення дітей одягом. Це звернення було викликано тим, що до земської управи опікуни привели більше 200 дітей віком від 2 до 13 р. [85, арк. 23]. Але МНЗтаДО так і не змогло задовольнити подібні прохання.

У той же час державні органи, громадські організації та відомі громадські діячі, незважаючи на різні політичні орієнтації, прагнули допомогти голодуючим дітям Петрограда та Москви. Особливо активно працював на цій ниві Володимир Галактіонович Короленко. У своїх статтях «На допомогу русским детям!», «Допомога дітям» він закликав співвітчизників допомогти голодуючим дітям Росії [86]. Транспортування частини дітей до України було зумовлене стабільною економічною та політичною ситуацією останньої. Сучасник тих подій писав: «Порівняне благополуччя Києва у гетьманський час різко контрастувало зі злиденністю Москви та Пітера».

На початку вересня 1918 р. до Української Держави прибув Е. Копп, представник Всеросійського союзу міст. Він мав на меті організацію спеціальних спілок під назвою «Ліга порятунку дітей», які б координували процес влаштування в українських губерніях мережі закладів, здатних прийняти голодуючих дітей з Росії. Він побував в Одесі, Харкові, Катеринославі, де виступав перед громадськістю. 9 вересня 1918 р. Е. Копп зустрівся з представниками громадських організацій Миколаєва, які погодилися прийняти дітей у притулки Херсонщини. 29 вересня 1918 р. «Ліга порятунку дітей» була утворена у Катеринославі й розпочала збір коштів для допомоги дітям [87]. «Ліги порятунку» були утворені в Києві, Одесі, Харкові, Херсоні. 4 жовтня 1918 р. при Українському товаристві Червоного Хреста (голова А. Півницький) був започаткований комітет, який повинен був сприяти вивозу дітей з Петрограда та Москви до України [88, арк. 44].

Особливо тісна співпраця склалася у Е. Коппа з членами Харківської губернської земської управи. Так, 4 жовтня 1918 р. на адресу О. Фронцкевича, голови Комітету громадської опіки Харківської губернської земської управи, надійшла заява від Е. Коппа, в якій висловлювалося прохання утворити за сприяння губернського земства ряд закладів для тимчасового проживання петроградських дітей. Присвячена цьому питанню нарада Комітету прийняла ухвалу клопотатися перед урядом про можливість евакуації дітей до Харківської губернії [89, арк. 228]. 17 листопада 1918 р. при губернській земській управі відбулася ще одна нарада з питання організації допомоги дітям Москви і Петрограда. Згідно із рішенням наради у Харкові завдяки зусиллям губернської управи було організовано кілька притулків для дітей з Росії [90, арк. 182]. Протягом вересня - жовтня 1918 р. такі притулки були утворені в Одесі, Києві, Херсоні [91, арк. 196]. На початку грудня того ж року в Полтаві на потреби місцевої «Ліги порятунку дітей» від службовців другої міської гімназії було переведено 116 крб. 75 коп. Усього жителями Полтави було зібрано 1925 крб. 59 коп. на допомогу голодуючим дітям Росії [92]. Загалом підтримка дітей Петрограда та Москви, а також організація закладів для їх проживання стали частиною діяльності самоврядувань, громадських спілок, суспільних діячів.

Таким чином, незважаючи на досить складну економічну ситуацію, Українська Державна не залишилася байдужою до проблем соціального захисту дітей-сиріт, жертв Першої світової війни. Їх опікування стало одним із важливих напрямків соціальної політики Гетьманату, для чого у структурі департаменту державного опікування було створено відділ опіки дітей, вироблено програмні засади його діяльності. Українська влада та загал, долаючи труднощі, всіляко намагалися покращити долю сиріт, залишених батьками, дітей бідняків. Тим самим запропонована стаття окреслює нові орієнтири дослідження проблеми соціального захисту дітей у роки Української революції, позаяк доба Гетьманату лише одна із її складових. До них належить необхідність створення регіональних досліджень, поглиблення вивчення напрямків діяльності владних структур Гетьманату, введення до наукового обігу нових документальних пластів.

Джерела та література

1. Капелюжний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 - 1921 рр.) / В. П. Капелюжний. – К. : Олан, 2003. – 608 с.
2. Жванко Л. М. Соціальні виміри Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): монографія / Л. М. Жванко. – Х. : Прапор, 2007. □ 224 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві, (далі. – ЦДАВО України), ф. 2199, оп. 1, спр. 204.
4. Державний архів Харківської області (далі. – Держархів Харківської обл.), ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
5. Вітте Ю. Про справу державного опікування // Робітничая газета. – 1918. – 19 травня.
6. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 76.
7. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 76.
8. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
9. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
10. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
11. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.

12. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 63.
13. Вісник Міністерства народного здоров'я і опікування. – 1918. – Ч. 1. – Липень. – С. 112–154.
14. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 87.
15. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 63.
16. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 63.
17. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
18. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
19. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
20. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 68.
21. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 65.
22. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 63.
23. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 71.
24. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 70.
25. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
26. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
27. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3461.
28. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 76.
29. Хроніка // Державний вісник. – 1918. – 12 вересня.
30. ЦДАВО України, ф. 2199, оп. 1, спр. 114.
31. ЦДАВО України, ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 76.
32. ЦДАВО України, ф. 2199, оп. 1, спр. 114.
33. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 88.
34. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 76.
35. Закон про видачу 480 тис. крб. на потреби опіки дітей // Державний вісник. – 1918. – 24 вересня.
36. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 86.
37. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 76.
38. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 73.
39. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 72.
40. Хроніка // Трудовая Волянь. – 1918. – 15, 25 мая.
41. Хроніка // Волянь. – 1918. – 25 мая.
42. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 897, оп. 1, спр. 125.
43. ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 125.
44. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 87, арк. 11.
45. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
46. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 62.
47. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 68.
48. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
49. Хроніка // Прилуцкая мысль. – 1918. – 20 августа.
50. Хроніка // Вільне слово. – 1918. – 21 червня.
51. Хроніка // Трудовая Волянь. – 1918. – 15 мая.
52. Хроніка // Робітничая газета. – 1918. – 26 жовтня.
53. Жванко Л. М. Соціальні виміри Української Держави... □ 224 с.
54. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 187.
55. ЦДАВО України, Там само, ф. 1216, оп. 3, спр. 11.
56. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 187.
57. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 187.
58. Жванко Л. М. Соціальні виміри Української Держави... □ 224 с.
59. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 3, спр. 75.
60. О медицинских учреждениях // Бюллетень Комитета Юго-Западного фронта. – 1917. – 20 октября.
61. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 3, спр. 103.
62. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 3, спр. 11.
63. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 22.
64. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 3, спр. 11.
65. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 80.
66. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 80.
67. Хроніка // Русский голос. – 1918. – 26 июля.
68. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 68.
69. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 70.
70. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 81.
71. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3465.
72. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3465.
73. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3465.
74. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3465.
75. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3457.
76. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3465.
77. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3465.
78. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3457.
79. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
80. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 68.
81. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 71.
82. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
83. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 70.
84. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 71.
85. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 68.

86. Короленко В. Г. «На помощь русским детям!» // Слово. – 1918. – 5 октября, Помощь детям // Полесье. – 1918. – 9 ноября.
87. Ліга порятунку дітей // Придніпровський край. – 1918. – 26 вересня.
88. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 82.
89. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
90. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
91. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
92. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3453.

Жванко Л. Н. Социальная защита детей во время Украинской революции: период Гетманата Павла Скоропадского (апрель – декабрь 1918 г.)

В статье, на основе использования широкой источниковой базы, проанализированы основные направления помощи детям-сиротам во время правления Павла Скоропадского (апрель – декабрь 1918 г.). Автор выделила основные проблемы, с которыми столкнулась центральная и местная власть, самоуправление в области попечительства несовершеннолетних, просчеты их преодоления, отдельные успешные акции.

Ключевые слова: Украинская держава, МНЗиГО, департамент государственной опеки, дети-сироты, социальная опека.

Zhvanko L. M. Social protection of children during the Ukrainian revolution: the period of Pavlo Skorodadsky Hetmanate (April - December 1918)

The main areas of assistance to orphans during the reign of Paul Skoropadskiy (April - December 1918) are analyzed in this article using a broad source base. The author highlighted the main problems faced by central and local government, the local government in the area of guardianship of minors, mistakes to overcome them, some successful campaign.

Keywords: Ukrainian State, MNZiGO, the department of public care, orphans, social care.

УДК [94:614.885](477) "1920/1939"

М. В. Рожков

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УСРР В 20–30-і рр. ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено міжнародному напряму діяльності Товариства Червоного Хреста Української СРР у 1920-1930-і рр. Міжнародні зв'язки цієї організації давали змогу акумулювати значні матеріальні ресурси з країн Західної Європи та США, що успішно використовувалися для вирішення внутрішніх проблем республіки. Окрім того, міжнародна діяльність Товариства сприяла виходу Радянського Союзу з міжнародної ізоляції, що теж було великим досягненням. Отже, український Червоний Хрест відіграв непересічну роль у досліджуваній період, що став для нашого народу часом великих випробувань, пошуків і трагедій.

Ключові слова: Червоний Хрест, міжнародна діяльність, допомога, контакти.

На сучасному етапі більшість проблем, що стоять перед людством, дедалі більше набувають глобального характеру. Україна має багато проблем з охороною здоров'я, які не може вирішити власними силами. Отже, для їх ефективного вирішення необхідна координація зусиль на міжнародному рівні, а закладалися багатющі традиції співпраці вітчизняних і зарубіжних гуманітарних організацій саме в 1920-30-і рр.

За останні півтора століття країни світу набули значного досвіду в зазначеній царині. Особливої уваги, на наш погляд, заслугове спадщина червоно хресного руху. На жаль, в історії українського Товариства Червоного Хреста (далі ТЧХ) 20-30-х рр. досі залишається чимало "білих плям". Між тим, відтворення минулого цієї організації, має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, зважаючи на складну ситуацію у вітчизняній сфері охорони здоров'я.

Окремі аспекти минулого ТЧХ УСРР було висвітлено в працях радянських дослідників кінця 1930 – 1950-х рр. – Є. Кушніра, М. Барсукова, Я. Акодуса, В. Міловідова, В. Спасокукоцького [1 – 6]. В подальшому (1960-1980-і рр.) радянська історіографія проблеми збагатилася дослідженнями В. Зубко, В. Мілюкова, Л. Черкаської [7 – 9]. Спільною рисою для більш ранніх робіт із історії ТЧХ УСРР, виконаних радянськими фахівцями, була доволі виражена спонукальна ідеологічна спрямованість.

В період "застою" та "перебудови" виклад фактологічного матеріалу в нових пошуках став більш академічним, суттєво збагатилася емпірична база досліджень за рахунок введення до обігу нових документальних матеріалів. Але й тоді об'єктивне відтворення діяльності Червоного Хреста в історичній ретроспективі було практично неможливим, адже чимало подій, тісно пов'язаних із роботою організації, de facto мали статус "табу" (голод 1921-1923 рр., колективізація, Голодомор 1932-1933 рр.).

Під новим кутом зору, звільненим від застарілого ідеологічного навантаження, змогли поглянути на суміжні проблеми дослідники незалежної України. До таких робіт можна віднести монографію та статті професора М. Журби, аспірантки Н. Дашенко [10 – 13]. Монографія кандидата історичних наук В. Лисика присвячена вивченню діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі МКЧХ) в рамках